

БАЗОВИЙ КОНЦЕПТ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ МЕТОД ПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

Бондар Н.В., Лещенко Т.О., Жовнір М.М.

Українська медична стоматологічна академія

Розглянуто особливості формування культурологічної компетентності в процесі вивчення української мови як іноземної з урахуванням специфіки ціннісної картини світу студентів.

Ключові слова: *концепт, базовий концепт української ментальності, мовна картина світу, особистісно-орієнтована освіта, фрейм.*

The article deals with the question of the foundation of cultural competence in the process of studying Ukrainian language and literature according to the specificity of the value picture of the students' world.

Keywords: *the concept, the basic concept of Ukrainian mentality, the language picture of the world, person-oriented education, the frame.*

Невтішним тавром девальвації споконвічно українських морально-етнічних цінностей позначене наше сьогодення. Тому, як ніколи, виправданим стало звернення до констант ментальності в нелегкі часи націєвідстоювання, етнічної самоідентифікації. На сучасному етапі лінгвістичні розвідки фокусуються на проблемах вивчення мовної картини світу (Т. Вільчинська, К. Голобородько, І. Голубовська, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Ю. Караулов, В. Кононенко, Л. Лисиченко, М. Скаб, Г. Колшанський, В. Маслова) і взаємозв'язку мови й культури (А. Вежицька, Т. Радзівська, В. Жайворонок, А. Приходько, К. Красовська). У комплексі досліджень мовна особистість розглядається як узагальнений образ носія національно-культурних цінностей (В. І. Карасик, Ю. М. Караулов, І. О. Голубовська, Ю. С. Степанов). Міждисциплінарність наукового світу уможливила вияскравлення культурологічних чинників у межах сучасних напрямів (лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики), проблеми яких висвітлюють у своїх працях українські вчені (М. Алефіренко, Н. Баландіна, К. Голобородько, І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Іващенко, В. Карасик, В. Кононенко, Т. Космеда, М. Кочерган, О. Левченко, Л. Лисиченко, Л. Мацько, Т. Радзівська, О. Селіванова, О. Тищенко, В. Ужченко, В. Чабаненко, Г. Яворська) і зарубіжні дослідники (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, Г. Бенкендорф, М. Блек, А. Вежицька, В. Красних, О. Кубрякова, Д. Лихачов, В. Маслова, Й. Стернін, В. Телія, Р. Фрумкіна та ін.).

Дослідження базових концептів має неабияке значення, оскільки дозволяє, як стверджує І. Голубовська, "встановити континуум у дискурсивному розгортанні семантико-когнітивного змісту лінгвоконцептів, продемонструвати тяглість модусу світосприйняття і світооцінки українців" [Голубовська 2016, с. 93].

У зв'язку з цим набуває особливої актуальності дослідження методичних шляхів забезпечення культурологічної компетентності іноземних студентів у процесі вивчення української мови, оскільки "метою навчання української мови як іноземної у вищих навчальних закладах є формування у студентів професійної комунікативної компетенції" [Лещенко 2016, с. 250]. Тому вкрай необхідно розширювати форми, методи викладання лінгвістичних дисциплін із урахуванням специфіки ціннісної та мовної картин світу студентів, ключове поняття яких - *базовий концепт ментальності* - це зафіксована словником, значуща для культури мовна одиниця з етноспецифічним семантичним відтінком, що акумулює в собі відносно стійкі уявлення, зумовлені соціально-історичним досвідом та ціннісними орієнтирами народу. Т. Лещенко і М. Жовнір зауважують: "Уживання під час спілкування лінгвознаків, які виражають національно-культурні й особистісні аксіологічні орієнтири, специфікує спілкування і чи не найповніше відтворює ціннісний обшир" [Лещенко, Жовнір 2018, с. 165].

Інтегральний підхід до розгляду базових концептів у художній площині із залученням етнографії, етнології, історії, культурології, міфології, психології вможливує не тільки їх об'єктивне виокремлення, а й комплексне вивчення зв'язків між складниками з погляду української культури, окреслює систему парадигм, в які втілено художню картину світу письменника, оскільки у висвітленні змісту базових концептів ментальності присутню роль відіграє їхня вербальна демонстрація в текстах митців слова. Як стверджує О. А. Огнева, "базові концепти культури, що відображають національну картину світу, реалізуються в тексті у вигляді художніх культурних концептів" [Огнева 2013, с. 65]. *Художній концепт* – це репрезентована письменником складна структура, що передає світобачення цілого народу й індивідуально-авторське осмислення суті предметів чи явищ дійсності. Сислове наповнення художніх концептів прямо залежить від культурного й емоційного досвіду письменника, який є узагальненим образом носія національно-культурних цінностей. Декодування художнього тексту з погляду когнітології дає можливість перейти від внутрішньосистемного аналізу одиниць знання до глибинних смислів національної концептосфери.

Структурними складниками концепту вважають поняттєвий, ціннісний і образний (О. П. Воробйова, В. Г. Никонова, Н. Ф. Єремєєва, Д. М. Колесник, Д. М. Павкін та ін.). Для аналізу концептів неоціненне значення мають конотації, оскільки вони є, на чому справедливо наголошують Л. Йорданська й І. Мельчук, відображенням культурних уявлень і традицій, пов'язаних із цими лінгвоментальними феноменами [Jordanskaja, Mielczuk 1988, с. 11]. Знання текстів художньої літератури вможливує розуміння нації, її психоментальних характеристик. А. Банфі зауважував: "Світ пізнання митця – через власний досвід, усвідомлення народних національних традицій, а також законів творення визначальних цінностей загальнолюдського буття – знаходить адекватне вираження в індивідуальному слові" [Банфі 1989, с. 41]. Водночас для розуміння твору потрібно володіти значущими етнокультурними кодами, якими він був зашифрований, оскільки текст, за свідченням В.А. Маслової, є "набором специфічних сигналів, що автоматично викликають у читача, вихованого в традиціях певної культури, не тільки безпосередні асоціації, а й значну кількість непрямих асоціацій" [Маслова 2001, с. 30].

Художні твори дозволяють виявити різноманітні семантичні трансформації слова, утрачені чи непомітні в повсякденному вжитку. А. К. Мойсієнко доречно зауважує, що часто в мовленні не усвідомлюється метафорика багатьох висловлювань, тісно пов'язаних із культурою. Письменник же впроваджує мовні метафори в систему внутрішніх знакових зв'язків тексту [Мойсієнко 2008, с. 12], що й полегшує розуміння. Отже, "мова художнього твору, зокрема прози, в аспекті лінгвокультурології дає можливість перейти від внутрішньосистемного аналізу до одиниць знання, до глибинних смислів національної комунікації" [Бибик 2008, с. 31-32].

Ефективним способом репрезентації концептів у вигляді структурно-логічної схеми є фрейм – сукупність суб-фреймів, що інтерпретуються як єдність складних утворів – фрейм-елементів, які синтезують індивідуально-авторське розуміння, традицію вживання мовного знака і його усвідомлення. Зміст фрейм-елементів виявляється через різноманітні контекстуальні слововживання, на їхній основі вичленовано художньо-семантичні фактуальні й оцінно-конотативні характеристики [Бондар 2018, с. 55]. М. В. Скаб зауважує, що перелік мовних засобів-вербалізаторів "може розширюватись, коли до нього зараховують етимологію слів, що виступають виразниками тих чи тих понять, антоніми, синоніми, контексти вживання (семантичні комплекси), семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорику, фразеологію, мовні шаблони, типові синтаксичні позиції, словотвірні гнізда" [Скаб 2007, с. 478]. Усі ці параметри актуалізують поняттєвий, образний і ціннісний компоненти в структурі концепту (фрейм-елемента), оскільки поняттєвий складник відображає дефініційну структуру, образний - когнітивні метафори, ціннісний – визначається місцем, що займає ім'я концепту в лексикографічній системі конкретної мови, куди входять етимологічні, асоціативні характеристики певного імені [Воркачєв 2002, с. 178].

Гностико-асоціативно-оцінні параметри того чи того фрейм-елемента передають когнітивні метафори, здатні породжувати національно-культурні уявлення. Слід зазначити, що між метафорою й відповідним порівнянням немає принципової відмінності, оскільки і в першому, і в другому випадку передбачається подібність. Створюючи асоціативне поле, метафора слугує засобом трансляції нових знань за допомогою образів і символів. За Н. Д. Арутюною, образи утворюються у свідомості людини, зберігаються в пам'яті й звідти за потреби відразу ж відтворюються.

Перше призначення образу – змінити оригінал, створити ефект присутності в ситуації відсутності [Арутюнова 1988, с. 121]. Людина добирає образи для порівняння з різних царин життя: побуту, культури, історії. Прикладами таких образів у свідомості українців є номінативи глютонімії сфери (*кисіль, холодець* – образ боягузливої людини, *мед* – улесливої та ін.); естематонімії (*свити́на, сіряк* – образ бідного селянина та ін.); фітонімії (*дуб* – образ сили, здоров'я, *калина* – краси, здоров'я тощо); фаунонімії (*віл* – терплячості, *кінь* – сили, міці, *теля* – наївності, недосвідченості) та ін.

Маючи образно-символічну основу, семний спектр фрейм-елемента експлікують засоби фразеології, які акумулюють український спосіб світосприйняття. Крім того, концепт містить широкий спектр архаїчних, просторічних, діалектних одиниць і конструкцій, питома українських фразеологізмів, етикетних формул, що етнічно його забарвлюють.

Отже, у процесі вивчення української мови, а надто – як іноземної як інноваційний методичний інструмент доцільно використовувати поняття *базовий концепт української ментальності*, що не тільки продукує цінний матеріал для пізнання національного менталітету іноземними студентами, є продуктивним методом проектування особистісно-орієнтованої освіти, а й дозволяє розглядати широкий спектр мовних явищ з урахуванням ціннісного культуропростору студентів.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Образ (опыт концептуального анализа). *Референция и проблемы текстообразования*. Москва: Наука, 1988. 238 с.
2. Банфи А. Философия искусства. Москва: Искусство, 1989. 384 с.
3. Бибик С. П. Побутовізм як лінгвокультурема. *Наукові записки. Серія "Філологічна"*. Вип. 10. Острог, 2008. С. 31-36.
4. Бондар Н. В. Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький національний ун-т. Полтава - Запоріжжя, 2018. 224 с.
5. Воркачѳв С. Г., Полиниченко Д. Ю. Концепт "язык" в русском перемиологическом фонде. *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста*: матер. межд. симпозиума (Волгоград, 22-24 мая 2003 г.). В 2 ч. Ч. 2: тезисы докладов. Волгоград: Перемена, 2002. С. 176-180.
6. Голубовська І. О. Лінгвокультурні концепти у мовній картині світу українського етносу. *XX - XXI століття: жанрово-стильові лінгвістичні метаморфози в 'українській мові та літературі*: колективна монографія / за ред. А. Архангельської. ОлонецVUP, 2016. С. 71-95.
7. Лещенко Т. О. Здоров'я vs. хвороба в контексті словесної репрезентації ціннісної картини світу сучасного лікаря / Т. О. Лещенко, М. М. Жовнір // *Психолінгвістика*. - 2018. - № 24 (2). - С. 163-180.
8. Лещенко Т. О. Інноваційні підходи у викладанні української мови як іноземної / Т. О. Лещенко, О. М. Шевченко // *Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук, статей / відп. ред. О. Г. Хомчак*. - Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. - С. 250-253.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособ. для студ. высших учебн. заведений. Москва: Академия, 2001. 208 с.
10. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань, 2008. 280 с.

11. Огнева Е. А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста : монография. 2-е изд., дополн. Москва : Эдитус, 2013. 282 с.
12. Скаб М. Словотвірні потенції слова як концептовиражальний засіб. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника. Філологія*. 2007. Вип. XV-XVIII. С. 478-482.
13. Jordanskaja L, Mielczuk I. Konotacja semantyce lingwistycznej i leksykografii. *Konotacja I* podred. J. Bartmickiego. Lublin: UMCS, 1988. S. 9-36.